

...in pulverem reverteris

© Anna Morató Molet. 2011

CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DE LA PRESENCIA DE BALMES EN L'OBRA DE VERDAGUER¹

RAMON PINYOL I TORRENTS
Universitat de Vic

Contribution to the study of the presence of Balmes in the work of Verdaguier

A partir d'una recerca exhaustiva dins l'obra de Verdaguier, l'article ressegueix la presència de Balmes en la producció de l'escriptor de Folgueroles. Tot i no ésser irrellevant, es constata que el reflex de l'obra balmesiana en la verdaguieriana és menor del que, en principi, caldria suposar en un membre tan destacat de la Renaixença vigatana, un moviment que va sentir pel pensador de Vic una pregona admiració. De fet, només dos poemes de l'extensa producció de Verdaguier són dedicats a Balmes, per bé que un altre, molt ideològic, en mostra una influència evident.

Paraules clau: Jacint Verdaguier, Jaume Balmes, Benet Vilamitjana, Círcul literari de Vic, Justí Pepratx.

Based on a thoroughgoing examination of Verdaguier's works, this article surveys the presence of Balmes in the writings of Verdaguier. Though by no means insignificant, the works of Balmes prove to be less consequential in Verdaguier than might be expected of such a formidable figure in Vic's Renaixença, and the high esteem accorded to the Vic-born philosopher. Among Verdaguier's prolific works, only two poems are devoted to Balmes, although one other, of ideological stamp, clearly shows Balmes's influence.

Keywords: Jacint Verdaguier, Jaume Balmes, Benet Vilamitjana, Literary Circle of Vic, Justí Pepratx.

La presència de Balmes en l'obra de Verdaguier és, com veurem, relativament petita. Per a l'escriptor de Folgueroles, com per a bona part de l'Església catalana —i espanyola— contemporània, fa l'efecte que Balmes, en el darrer terç del segle XIX, ja és més un referent històric, una «glòria» passada, que no pas un pensador amb valor d'actualitat.² Naturalment, la seva obra sempre podia ser aportada com a ar-

1. Si no s'indica el contrari, cito els textos verdaguierians per la darrera edició en format d'obra completa, amb l'abreviatura TO, seguida del número del volum: VERDAGUER, Jacint. *Prosa*. A cura de MOLAS, Joaquim; CÒNSUL, Isidor. Barcelona: Proa, 2003. (Totes les obres, I); *Poemes llargs. Teatre*. Barcelona: Proa, 2003. (Totes les obres, II); *Poesia, I*. Barcelona: Proa, 2005. (Totes les obres, III), i *Poesia, 2*. Barcelona: Proa, 2006. (Totes les obres, IV).

El present treball forma part del projecte d'investigació FFI2008-04830, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, que es duu a terme dins el Grup de Recerca Consolidat «Textos literaris contemporanis: estudi, edició i traducció» (2009SGR736) de la Universitat de Vic.

2. Jaume Colléll, en una intervenció en el Congrés Catòlic de Tarragona de 1894, se'n lamentava amargament. Segons un cronista de *La Vanguardia* que signava Cose, en la sessió inaugural del 18 d'octubre, Colléll en un parlament «traza a grandes rasgos la figura del ilustre pensador de Vich, lamentándose de que su tratado de Filosofía no se enseñe en las Universidades ni en los Seminarios y que sólo en un rincón de España [Mallorca] se halla [sic] adoptado dicho tratado, cuando debiera ser obra predilecta para enseñar el conocimiento de la verdad» («Congreso Católico de Tarragona», 19-10-1894, p. 5). De

gument d'autoritat pels escriptors catòlics i la ciutat de Vic en servava anualment la memòria amb algun tipus d'acte. Però enmig de tantes referències nominals a Balmes com encara trobem en aquesta època, costa de veure-hi realment el pensament balmesià.³ Verdaguier, en aquest sentit, també usa més el nom de Balmes que les seves idees, almenys fins a cert punt.

Ignorem quina va ser la presència del polígraf vigatà en la formació intel·lectual de Verdaguier i sembla difícil d'establir què se n'ensenyava a les aules del Seminari de Vic. Que el poeta en coneixia l'obra, és indubtable. També ho és que algunes de les seves interpretacions sociològiques sobre Catalunya i els catalans es reflecteixen en algun dels poemes verdaguierians. Verdaguier, és clar, no és un pensador i les seves formes d'expressió rarament entren en el terreny teòric. Aquest era el camp de Jaume Collell, amb qui Verdaguier va formar un tàndem estretíssim fins a la crisi dels anys noranta, en què la relació entre ambdós pràcticament va arribar a la ruptura. Sigui com vulgui, en política, en qüestions socials, en pensament religiós i en pràctica pastoral, Verdaguier seguia molt de prop les indicacions del seu amic.

Com ha posat en relleu Josep M. Fradera, «l'herència i recepció del pensament balmesià pels homes del corrent vigatanista és una qüestió clau, però difícil de precisar i de resoldre».⁴ I ho és, certament, de resseguir-la en dos dels homes més destacats d'aquest corrent: Collell i Verdaguier. No és objecte d'aquest treball de fer-ho en Collell. No hi ha dubte, però, que ambdós escriptors participaven de la crítica balmesiana del liberalisme i de l'Estat liberal així com del rebuig a la política partidista. També és evident que compartien moltes de les consideracions sociològiques de Balmes sobre el caràcter català i sobre les dues Catalunyaes, rural i urbana, per bé que les coses en aquests dos mons en el darrer terç del segle eren ja molt diferents que en l'època de Balmes. I, no cal dir-ho, altres aspectes del pensament balmesià formaven part del bagatge ideològic d'un catòlic conservador no integrista sense que s'hi poguessin atribuir específicament.

Sigui com vulgui, en el cas de Verdaguier, que és el que ens ocupa, resseguirem, amb certa voluntat d'exhaustivitat, les referències a Balmes en la seva obra poèti-

fet, bastant abans, en un poema commemoratiu titulat «A Balmes», de 1875. Collell ja es queixava de la inactualitat de Balmes en aquests termes: «No sab lo que perdé [Espanya]; y esbojarrada / sols guarda breu memoria de exa vida // que tú per ella generós gastaes / perdentla al traure la millor florida. / Y en va feres, oh geni, 'l sacrifici / en ares d'exa patria que, mesquina, / si de ton nom encara se'n recorda / no fa esment de ta veu y tes doctrines». (*Floralia*. Barcelona: 1894, p. 99). Cal recordar, d'altra banda, que Jaume Collell fou l'encarregat de fer el panegíric de Balmes quan es penjà el seu retrat a la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona. Collell, amb el títol *Balmes. Discurso biográfico* (Vic: Imp. de Anglada, 1890), el va editar a càrrec seu.

3. Potser, en aquest sentit, no resulta sobrer recordar que un altre personatge molt vinculat a Collell i Verdaguier, Josep Torras i Bages, dedica només un parell de pàgines (sobre quatre-centes!) de *La tradició catalana* (1892), ja en el darrer capítol de l'obra, a valorar l'obra i l'aportació de Balmes al pensament català. Tot i que hom hi pot endevinar algunes reticències, el fet cert és que no s'està de dedicar-li uns elogis que, sense cap mena de dubte, devien compartir Verdaguier i Collell, i que reflecteixen el que era l'opinió corrent entre el clergat menys conservador de l'època. Després d'afirmar que Balmes fou «la llum més clara i penetrant en l'horitzó intel·lectual d'Espanya en el segle XIX», Torras declara que qualsevol lector seu «concedirà sense dificultat que l'esperit de Balmes serva d'una manera eminent les qualitats de l'esperit català» (*La Tradició catalana*. Barcelona: Edicions 62/“la Caixa”, 1981, p. 401).

4. «El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa (1865-1900)», «Estudi preliminar» a RAMISA, Maties. *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat» 1878-1900*. Vic: Eumo, 1985, p. 25.

ca, en la prosística (on no solen ser gaire significatives) i en l'epistolari, així com alguns rastres més o menys explícits presents en alguns dels seus versos.⁵

Referències menors

Les referències més simples dedicades a Balmes en els textos verdaguierians són les que, amb un ús metonímic, tenen un pur valor geogràfic designatiu de la ciutat de Vic o d'Osona: «sent [Oliba] bisbe de Vic hi aixecà aquell altíssim cloquer que és una de les meravelles de la ciutat de Balmes»⁶ (nota 1 al cant XI de *Canigó*);⁷ «Lo pare Garcia⁸ me sembla que s'animarà a venir a visitar la terra de Balmes» (carta a Collell del 23-7-1892);⁹ «A la pàtria de Llorenç / digué la pàtria de Balmes» («Al senyor bisbe de Vic Doctor Torras i Bages»)¹⁰. En aquest poema, val a dir-ho, hi ha dues altres referències a l'autor d'*El Criterio*, una de més aviat irrellevant i una altra anunciant al nou bisbe que des del seu palau episcopal veurà la tomba del savi. Més rellevant, pel que sembla suggerir, resulta que en el poema «Benvinguda a les relíquies del V. Pere Almató, martiritzat en lo Tongking a 3 de novembre de 1861, i arribat a Vic lo dia 6 de juny de 1888», escrit per a l'ocasió de la rebuda d'aquestes restes, Balmes sigui posat al costat dels sants vigatans (com Llucià, Marcià, Miquel dels Sants i Bernat Calvó) que vénen a rebre al venerable Almató: «Deixa lo claustre gòtic on medites / i enfila't a l'àerea processó, / Balmes; i tu que ja en lo cel habites, / baixa una estona, oh sant Bernat Calvó».¹¹

Més interessants són les al·lusions a Balmes com a «glòria» eclesiàstica vigatana o osonenca, a voltes també en dimensió catalana o espanyola, sovint al costat d'altres personatges cèlebres, locals o no:

L'orella enyora el càntic que s'oblida,
i a l'avi que el cantava enyora el cor,
i a cada flor que en terra cau marcida
i a cada estela que en lo cel se mor,
i als savis de la plèiade de Balmes,
i als cantors de l'esbart de Piferrer,
i als que allà dalt floreixen ja com palmes
que abrigà un dia el català llorer.

(«L'heura. Als excursionistes», de *Caritat*, 1885)¹²

5. El tema de Balmes en els escriptors catalans no compta amb cap estudi de conjunt; provisòriament, es pot consultar el treball, prou orientador, de MEDINA I CASANOVAS, Jaume. *Jaume Balmes en el món poètic*. Vic: Ajuntament de Vic, 2001, amb referències a Verdaguier a les p. 18-23, on només s'esmenta, tanmateix, el poema «A Vic en l'aniversari de la mort de Balmes» pel títol de la primera versió («Record a Balmes») i errant la data (es dona «1885» i ha de ser «1875»).

6. Aquest subratllat i els següents són de l'autor del present treball.

7. TO, II, p. 397.

8. Francisco Blanco García, agustí d'El Escorial, historiador de la literatura espanyola del XIX, que dedicà força atenció crítica a Verdaguier. Tingué més endavant, en els anys 1897-1898, juntament amb un altre agustí, el P. Manuel Miguélez, un paper destacat en la resolució, a Madrid, del conflicte que enfrontava Verdaguier i el bisbe Morgades.

9. TO, I, p. 1002.

10. TO, III, p. 1192.

11. TO, III, p. 1254.

12. TO, III, p. 345.

Al cant I de *Dos màrtirs de ma pàtria o siga Llucià i Marcià* (1865) el col·loca al costat al costat d'«Otons»¹³ i «Gallissans»,¹⁴ però per sota dels sants màrtirs patrons de Vic. En altres llocs, en destaca que es formà a Vic, gran bressol de clergues il·lustres, com en el poema on dona la benvinguda a Morgades com a bisbe osonenc: «Claret allí es féu apòstol, / Miquel Argemí es féu sant, / allí Balmes es féu savi / com al món no n'hi ha cap.» («A l'Il·lustríssim senyor Dr. D. Josep Morgades i Gili, bisbe de Vic», 1882).¹⁵ I en el dedicat a l'arquebisbe Vilamitjana:¹⁶

Vic, oh reina de Muntanya,
no et diran estèril, no,
dos homes has dat a Espanya
que no tenen parió;

en sabiduria Balmes
i Claret en santedat;
mes, ai!, eixes dues palmes
Déu al cel ha trasplantat.

Una altra ànima germana
los dos deixaren en flor,
en Benet Vilamitjana,
de Catalunya pastor.

Vós que els tres per guia ens dàreu,
Criador de l'Univers,
puix a Vós dos ja en cridàreu,
allargueu la vida al terç.

(«A l'Excel·lentíssim e Il·lustríssim Senyor Doctor D. Benet Vilamitjana, Arquebisbe de Tarragona, en son jubileu sacerdotal», 1886)¹⁷

13. Otó per Ató. Ató (? - 971 o 972), bisbe (957-971 o 972) i arquebisbe (971) de Vic, a la segona meitat del segle X la seva fama de savi va portar Gerbert d'Orlhac, futur papa Silvestre II, a estudiar amb ell.

14. Llucià Gallissà i Costa (Vic, 1731-1810), jesuïta, humanista, bibliotecari i erudit de renom europeu.

15. TO, iv, p. 159.

16. Benet Vilamitjana i Vila (Sant Vicenç de Torelló, 1812 - Tarragona, 1888). Estudià al Seminari de Vic, d'on fou professor; canonge magistral de la Seu d'Urgell, fou nomenat el 1861 bisbe de Tortosa i el 1879 arquebisbe de Tarragona. Estigué relacionat amb Torras i Bages i Collell (aquest darrer edità, pòstumament, els seus sermons en català (Vic, 1889-1890) i es destacà per la seva defensa de la llengua catalana. Com a arquebisbe metropolità ajudà a resoldre la suspensió de *La Veu de Catalunya*, el setmanari de Collell i Verdaguer, decretada pel bisbe Colomer de Vic el 1879. Verdaguer ja havia dedicat a l'arquebisbe la primera versió de *Lo somni de sant Joan* (publicada dins el *Nacional Homenaje de las Ciencias, Letras y Artes Españolas al Sacratísimo Corazón de Jesús. 26 Junio 1881. Tarragona*. Barcelona: Heredero de D. Pablo Riera, 1882, p. 619-631). No deixa de ser simptomàtic que Torras i Bages, en el record necrològic del bisbe Estalella, de Terol, posi de costat Balmes, Claret, Vilamitjana... i Verdaguer com les glòries més legítimes del seminari vigatà (cf. BONET I BALTÀ, Joan. *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 705). Sobre Vilamitjana, que mereixeria un estudi detingut, gairebé no hi ha bibliografia; vegeu-ne un resum actualitzat a ROVIRÓ ALEMANY, Ignasi. *Diccionari de filòsofs, teòlegs i mestres del seminari de Vic (1749-1968)*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2000, p. 213-213.

17. TO, iii, p. 665.

O, quan en el pròleg al llibre del seu cosí Joaquim Salarich i Verdaguer, *Efemèrides vigatanes* (1882), remarca que el seu traspass fou una veritable tragèdia europea: «la [mort] de l'immortal *Balmes*, sentida i plorada en nostres dies per tota l'Europa sàvia, com si talment se li hagués post lo sol al mig del dia».¹⁸ O, també, quan en *Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors*, llegit a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 12 de gener de 1902, pocs dies abans d'entrar en el tram final de la seva vida, l'emmarca dins un conjunt de personatges cèlebres de la Catalunya vuitcentista: «Era verament una generació sencera i cristiana la que havia sortit de l'escola de retòrica i poètica que ensenyava en lo seminari lo doctor Marcé; la contemporània de Vilanova i de Cuyàs; la que havia sentit parlar de música, d'arquitectura i d'arts a Piferrer; la que havia après de pensar en los escrits de Roca i Cornet, de Martí i Eixalà i de *Balmes*, i havia après de pregar en l'escola de mossèn Claret i del pare Mestres». Una mica més endavant l'aparella altra vegada amb Piferrer: «*Balmes* i Piferrer, les dues àligues d'aquesta terra, que acabam d'anomenar, eren nades a Catalunya i ben catalanes, mes escrivien sempre en castellà, com en Cabanyes, en Tió, en Semís, en Cortada i tots los poetes i prosadors d'aquell temps».¹⁹ Finalment, a l'oda «A Barcelona», el situa entre dues glòries catalanes del món de l'art que han trobat en la capital catalana el marc de projecció a la fama: «Per Barcelona *Balmes* deixà del Ter les ribes / com àliga novella quan aixecava el vol; / en ella trau del marbre Campeny imatges vives, / i pasta en sa paleta Fortuny la llum del sol».²⁰

Encara és possible de trobar alguna altra referència, de menys interès que algunes de les precedents, espigolant la producció verdagueriana. Així, el poeta posa Balmes entre diversos personatges de les arts, el govern de l'Església i el pensament influïts pel franciscanisme (per bé que, en el cas balmesià, no sabem amb quin fonament):

Al Dante l'en fa l'idioma,
a Alonso Cano el cisell,
a Lope l'en fa la ploma,
a fra Angèlic lo pinzell.
Del seràfic hort són palmes
Lleó Tretze, Pio i Balmes.
*Qui per fra qui per germà,
tot lo món és franciscà.*

(«Lo món franciscà», *Sant Francesc*, 1895)²¹

Més curiosos resulten aquests versos del romanç juvenil «Bac de Roda» (de vers 1868), on els elogis a la intel·lectualitat de Balmes es contraposen d'alguna manera a l'encomi patriòtic i sentiment de Bac de Roda:

18. TO, i, p. 444.

19. TO, i, p. 468 i 469, respectivament.

20. TO, iii, p. 567. S'ha de fer notar que, en aquest poema, ple de noms il·lustres de la història catalana, els únics de l'època contemporània de Verdaguer són, precisament, aquests tres: Campeny, Fortuny i Balmes (aquests dos darrers morts joves i de fama internacional, per cert).

21. TO, ii, p. 888.

Claustres de la Seu d'Ausona,
molts s'hi solen passejar,
tot planyent prop de ses cendres
lo gran savi vigatà,
tot mirant los gòtics porxos,
los meravellous arcs.
Mos pares sempre que hi entren,
ai!, se'n posen a plorar:
no ploreu la mort d'en Balmes,
ni els sepulcres espatllats,
que de marbres ni de savis
tan solament no en fan cas:
ploren per en Bac de Roda,
que té fossa més enllà,
fossar que guarda les cendres
d'en Paracolls i d'en Bac,
amb ells al fossar de Roda
jo també hi solo anar
a regar ta fossa amb llàgrimes,
ja que no puc fer-ho amb sang.²²

Dos poemes balmesians explícits

Entre l'extensa producció de Jacint Verdaguer només hi ha dues peces dedicades explícitament a Jaume Balmes (reproduïdes en els annexos del present treball), escrites, sens dubte, per a les activitats commemoratives de l'aniversari del traspàs de l'escriptor que s'organitzaven a la ciutat de Vic. La més antiga, titulada avui «A Vic en l'aniversari de la mort de Balmes», és una oda formada per onze quartets-lira, un tipus d'estrofa molt usada en la poesia romàntica. Inicialment s'anomenava «Record a Balmes», portava un subtítol d'«Improvisació», constava de només sis estrofes i està datada, en aquesta versió, «Dintre l'Atlàntic, 1875». No obstant aquesta datació, no fou publicada fins uns anys més tard, a *La Veu del Montserrat* (5 de juliol de 1879), coincidint amb el 31è aniversari de la mort de Balmes. D'aquí la recollí Jaume Collell per integrar-la dins la compilació que publicà amb el títol de *La garba muntanyesa*, un crestomatia de poetes vigatans que veié la llum justament en aquells mateixos dies. Més endavant, pensant d'aprofitar-la per a la commemoració de 1885, Verdaguer la revisà, l'amplià amb dues quartetes més i li posà el títol definitiu. Va ser llegida en la vetllada de record balmesiana que el Círcol Literari de Vic va celebrar el 10 de juliol d'aquell any i reproduïda el mateix dia per *La Veu del Montserrat*.²³ En aquesta ocasió, l'amplia-

22. TO, IV, p. 885.

23. Aquesta versió, que fou enviada per Verdaguer a Narcís Puig de la Bellacasa el 2 de juny de 1885, potser va ser llegida també en una sessió de la Joventut Catòlica de Barcelona: «M'és impossible escriure una poesia per la vetllada que la Joventut Catòlica dedica al doctor Arbós, que al cel sia. Per si pogués anar, li envio a vostè l'adjunta dedicada a altre doctor Jaume [Balmes], que és la glòria de nostra terra vigatana. Sa primera meitat està impresa. Faça'n vostè l'ús que bé li aparega, mes li agrairé que se servezca guardar-me la còpia per ser única». (TO, I, p. 905).

ció consistí a afegir-hi els versos 33-44, a suprimir el subtítol i a canviar «Dintre l'Atlàntic» per «Navegant per l'Atlàntic».²⁴ Encara, en incloure la composició dins el recull *Pàtria* (1888), hi afegí tres noves estrofes (els versos 21-32), a més de fer alguns petits canvis, dels quals destaca la substitució, de tipus ideològic, de «quan de Montseny a Tosa se'n volava, / de Tosa a Canigó» (versos 15-16) pels definitius «quan al fort de la lluita se llançava / rugí com un lleó».

Vista en conjunt, i en la darrera versió, la poesia verdagueriana no es remarca com una de les més destacades de l'autor. Certament, nascuda com una «improvisació», se centra a fer un panegíric del polígraf destacant-ne, a més del caràcter de glòria local (Balmes és una «àguila» vigatana que esdevindrà un «gran escut»), alguns dels aspectes més coneguts de la seva acció apologetica: «Un gran escut pels tronons i pel temple, / pel món un llibre obert, / pels segles a venir un gran exemple, / llavor que mai se perd.» (versos 9-12). De fet, tota la peça desenvolupa aquests aspectes, amb alguns versos contundents que mostren alguns dels trets estilístics més característics de Verdaguer (vegeu, en aquest sentit, per exemple, els versos 13-16 o 25-32). Noti's, igualment, la bella descripció de la ciutat que obre el poema: «Voltada de turons, oberta i franca / me sembles, gran ciutat, / un niu de flors penjat en una branca / del Pirineu nevat».

L'altra composició explícita, que duu el títol «La mort e Balmes», és més tardana i sens dubte va ser composta el 1888. En una versió més curta que la definitiva, com semblen provar els esborranys conservats,²⁵ va ser llegida, diríem que per primera vegada, a l'Escola Pia de Mataró a començaments de març d'aquell any.²⁶ Segurament la mateixa versió va ser la que va llegir el cosí del poeta, Narcís Verdaguer i Callís, el dia 18 d'aquell març en una sessió literariomusical de l'Acadèmia Barcelonense Filosòfica-Científica de Sant Tomàs.²⁷ El 9 de juliol d'aquell 1888, en l'acte commemoratiu organitzat pel Círcol Literari de Vic, s'hi llegí, a càrrec d'un tal Pius Fatjó,²⁸ la poesia verdagueriana, ara corregida i augmentada. Pocs dies després, en ocasió d'acabar de preparar el volum *Pàtria*, en el qual la inclogué, encara hi va efectuar diversos retocs, seguint el seu costum de revisar els textos fins a última hora. Aquest recull de poesies verdaguerianes va aparèixer a finals de setembre i Verdaguer en va acabar l'original per anar a impremta probablement aquell mateix juliol.²⁹

A «La mort de Balmes», el poeta adopta un to molt diferent de l'altra peça que acabem de veure. Se centra ara, molt concretament, en els darrers moments de la vida de Balmes. El to, doncs, és dramàtic i fins s'acosta en alguns versos al pa-

24. En la versió definitiva encara tornà a canviar la data i l'expressió del lloc: «Mar Atlàntic, 1875».

25. Biblioteca de Catalunya, ms. 382, factici; s'hi conserven quatre versions, que, de la més antiga a la més moderna, es troben en els folis següents, ordenats seguint l'ordre dels versos: a) 61-62v, b) 108v-109v, c) 84-84v i 82, i d) 133v i 13-132v.

26. Així consta en una carta del dia 11, del director d'aquella institució a Verdaguer, on, a més de lamentar l'absència del poeta, diu que la poesia «va ésser una de les més repicades de la vetllada» (*Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. VI. Barcelona: Barcino, 1981, p. 161-162).

27. Informació extreta d'*El Correo Catalán*, edició de la tarda del 19-3-1888.

28. Així ho feia constar *La Veu del Montserrat*, en el núm. 28, del dia 14, p. 222. Aquest mateix número en reproduïa el text a les p. 220-221.

29. Sobre el procés de compilació d'aquest llibre, veg. el que en dic a l'«Estudi preliminar» de la meua edició crítica de VERDAGUER, Jacint. *Pàtria*. Vic: Eumo; Societat Verdaguer, 2002, p. 24-26.

tetisme. Si bé el conjunt és fruit de la fantasia de l'autor, el fet cert és que alguns elements que surten a la composició provenen de les biografies balmesianes;³⁰ segurament també en tenia notícies transmeses per la tradició local. En tot cas, els lectors del poema podien fàcilment identificar-ne els aspectes no imaginatius, ja que per a ells, com per a Verdaguer, Balmes era un mite que any rere any era mantingut viu en actes i escrits commemoratius.

La poesia, tot i expressar-se en forma de romanç, té en molts moments un to grandiloqüent, sobretot a l'inici i al final. Verdaguer, que combina la pròpia veu i la del pensador, hi recrea literàriament les darreres hores de Balmes, el qual hi expressa el seu comiat de Catalunya³¹ i d'Espanya, tot lamentant que no hagi pogut acabar amb les discòrdies de partit ni amb els enfrontaments bèl·lics. Encara, en els darrers instants, «en desvari pren la ploma» per continuar escrivint, però «li cau dels dits»,³² i acaba demanant a Déu que salvi la «pàtria mia», i, com Crist a la creu, encomanant-li «l'esperit». En els darrers versos el poeta torna a prendre la veu, per finalitzar de manera rotunda:

Lo sol tramonta la serra;
plorau, campanes de Vic:
per Espanya i per Europa,
que negra baixa la nit!

Ressons balmesians a «Lo Farell»?

Ateses les línies del pensament balmesià, no resulta fàcil veure-les reflectides en la poesia verdagueriana, orientada vers molts aspectes de la religiositat, però de cap manera vers el camp politicsocial. Convé recordar, d'entrada, que Verdaguer no va tractar mai explícitament, tret d'un cas que veurem, de la política candent. S'hi podia referir en termes històrics amb volguda projecció sobre el present, o al·ludir en alguns moments als problemes de l'Església vuitcentista, però sense anar gaire més lluny.

30. Amb tota seguretat coneixia les que havien sorgit poc després de la mort del filòsof: Antonio SOLER, Antonio. *Biografía del Dr. D. Jaime Balmes, pbro.* (Barcelona: 1848); CÓRDOBA, Buenaventura de. *Noticia histórico-literaria del Dr. D. Jaime Balmes, presbítero* (Madrid. 1848); i GARCÍA DE LOS SANTOS, Benito. *Biografía de Balmes* (Madrid: 1848). Totes tres contenen detalls recollits per Verdaguer en el poema, en especial l'amor pel paisatge nadiu i l'afany de voler escriure fins a l'últim moment.

31. Utilitza una coneguda anècdota, reportada per alguns biògrafs com ara Buenaventura de Córdoba, segons la qual va fer obrir la finestra de la cambra de Can Bojons —on va morir— per veure l'ampla panoràmica que va des de la muralla de Vic fins al Montseny. El mateix Verdaguer, en la prosa «La Creu del Montseny», posada com a apèndix d'*Aires del Montseny*, l'explica en aquests termes: «Quan lo gran Balmes estava per morir, en la casa de Bojons, plaça de Don Miquel, de la ciutat de Vic, a primers de juliol de 1848, conten que féu obrir de bat a bat l'ample balcó de sa cambra, que dóna de cara al Montseny. Era per cercar amb sos ulls d'àliga aqueixa Creu plantada tan amunt per lo company de la seva ànima? Era per contemplar en ella el símbol de la fe de nostres avis? Era per abraçar-se com Jesucrist amb la Creu, arribant a la cima de son aspre i pedregós Calvari? L'esperit més ample, serè i lluminós que Déu ha concedit a Espanya en nostres temps de tenebres i foscor, anava a emprendre lo viatge de l'eternitat, i la Creu montsenyenca era, tal volta, per ell, la Creu del camí del cel» (TO, III, p. 1265).

32. Aquesta altra anècdota, però aplicada a la traducció al llatí de la *Filosofia elemental* —a la qual estava dedicat quan va caure greument malalt—, la recull el biògraf Córdoba: «Cuando solo faltaban dos ó tres dias para concluir la traducción, de repente se sintió sin fuerzas y soltó la pluma» (op. cit. supra, p. 229).

L'excepció més notable d'aquesta línia de conducta és la poesia «Lo Farell», escrita com una mena de versió literària del famós *Memorial de Greuges*, que el 10 de març de 1885 una comissió catalana, de la qual formaven part Verdaguer i Collell, lliurava a Madrid al rei Alfons XII. Com és ben conegut, aquest document reivindicatiu, redactat en bona part per Valentí Almirall i Josep Pella i Forgas,³³ estava motivat sobretot per dos fets: el projecte d'unificació del dret civil espanyol —que comportaria la desaparició del propi de Catalunya— i l'acord de *modus vivendi* amb Anglaterra, preludi d'un futur tractat de comerç molt perjudicial per als interessos industrials de Catalunya. El *Memorial* contenia altres reivindicacions, especialment una defensa de la llengua catalana. Verdaguer va tenir molts escrúpols a l'hora de formar part de la comissió portadora del missatge, precisament per la seva actitud de mantenir-se allunyat de tot el que considerava política activa. Els dubtes verdaguerians sembla que foren esvaïts per Collell i finalment Verdaguer s'uní a la resta de personalitats que es van desplaçar a Madrid.³⁴ Entorn dels punts en conflicte i del *Memorial* es va organitzar a Catalunya una veritable campanya de conscienciació, la més notable que havia fet fins aleshores el catalanisme. La reacció contrària madrilenya va ser molt violenta i, de fet, dos dies després de presentat el document, el Congrés dels Diputats va aprovar l'anomenat *modus vivendi* amb la Gran Bretanya.

És en aquest marc que Verdaguer va escriure «Lo Farell», que va ser presentat als Jocs Florals de Barcelona en un autògraf que porta data del primer d'abril. La poesia fou objecte d'un intens treball d'elaboració i correcció durant la segona setmana de març, com ho proven els nombrosos manuscrits conservats. I, amb tot i això, no fou premiat, i ni tan sols esmentat, en el certamen flouresc del maig d'aquell 1885. Les idees i els arguments de Verdaguer en el poema es concreten en un personatge llegendari, el gegant Farell, que actua com a símbol de la catalanitat que expressa els «greuges» d'una Catalunya puixant enfrontada a una Espanya decadent. En part, l'ideari del poema, com curiosament molts dels punts d'anàlisi del *Memorial*, ja es troben en els escrits de Balmes (cal dir que és l'únic autor citat explícitament en document). Així, en concret, en el conegut article «La suerte de Cataluña», Balmes ja argumentava que una part dels mals d'Espanya venien de la «rivalitat» d'Anglaterra, «una nación poderosa y astuta en grado eminente», així com d'un «inconveniente gravísimo» que paralitzava el progrés: «La vida en España está en las extremidades; el centro está exànime, flaco, frío, poco menos que muerto. (...) En Madrid y en todos sus alrededores a larguísima distancia nada encontraréis (...). Ni agricultura, ni industria, ni comercio (...) allí se han amontonado inmensidad de empleados, con sus oficinas, su orgullo tradicional, su olvido del país que gobiernan; os convenceréis de que es una conquista sobre el desierto (...), pero que esta conquista, muy propia para lisonjear la vanidad, de nada sirve para fomentar la riqueza; os persuadiréis de que aquél es un centro sin vida, incapaz de dar impulso y dirección al movimiento de

33. Sobre la qüestió, vegeu el llibre col·lectiu *El memorial de Greuges i el catalanisme polític*. Barcelona: Edicions La Magrana; Institut Municipal d'Història, 1986.

34. Sobre la qüestió de les reticències verdaguerianes, cf. *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. IV. Barcelona: Barcino, 1974, p. 216-230.

un gran pueblo (...).³⁵ Unes idees que, en versió poètica, Verdaguier expressava així (versos 85-104):

Del Cid i de don Jaume la raça s'apetita
d'idees grans com hèroes nos minva la collita,
i, ai!, cada punt lo cèbre³⁶ de la nació s'agita
per aterrar lo sòlid, per enquirir lo gran.

Perquè no exploten l'Ebro, Guadiana i Tajo els altres,
nos deixariem perdre lo Llobregat i el Ter?
De treballar voldrien privar-nos a nosaltres,
i estendre llurs Sahares a nostre humil verger.
Voldrien que acotàsseu la testa gegantina,
Montseny, i tu, muntanya de Montserrat divina,
perquè Castella és plana? Perquè no té marina,
voldrien que venguéssim los ports a l'estranger?

Sovint mos ports sens barcos, mos trens en buit quan miro,
de peus baix en la plana m'assec en un turó,
veient la pàtria caure, minvar la fe, sospiro,
en què emplear mos braços, ma pensa i mon braó?
Adreçaré, per fer-me'n un sabre, ma corbella?
Faré canons Plasència³⁷ del ferro de ma rella?
Jamai! Bon fill d'Espanya, treballaré per ella,
Esperant que es desvetlle son adormit lleó.

Comparant els fragments citats (i el conjunt de l'article balmesià), es fa difícil de no pensar que Verdaguier no tingués present el text de Balmes. En tot cas, el paral·lelisme és claríssim.³⁸ Potser el possible influx no és tan clar en uns altres versos (33-40), referits a la importància de l'aigua:

Per arriar mes fàbriques, per conrear mes hortos,
del Llobregat i el Segre n'he fet dos reguerons:
mes serres foren nues, mes viles foren mortes
si jo amb tantes suades no fes tornar ses fonts.
Si més regor demanen per beure mes campanyes,
amb ferro i foc m'enfonso com taup en ses entranyes
i ponto còrrecs amples, forado les muntanyes,
i de son cor trac l'aigua que em fan gruar sos fronts.

35. Cito per BALMES, Jaume. *Escrits sobre Catalunya*. Pròleg de Josep M. Fradera. Vic: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives; Eumo, 1998, p. 53.

36. Probable castellanisme per «cervell».

37. Canó de campanya de 80 mm d'ús en aquell moment a l'exèrcit.

38. En la darrera estrofa de la versió publicada a *La Veu del Montserrat* (13-6-1885, p. 188-189) i a *L'Arch de Sant Martí* (vol. III, 1886, p. 187-190, del fullet), i no recollida a *Pàtria*, segurament per la seva contundència, trobem altres possibles ressons balmesians: «Per çó faig nosa y volen matarme! perquè callo, / perquè tinch art y glories, comers en terra y mar, / perquè ab totes mes forses titàniques treballo, / industria, lleys y llengua me volen arrancar! / Van fent la patria esclava de Fransa y d'Inglaterra, / comers, agricultura, marina, tot s'aterra! / Germans los de la plana, germans los de la serra, / á nostra mare Espanya la deixarem lligar?» (cito per *La Veu del Montserrat*).

Però l'anàlisi de Balmes —la importància de l'aigua per al progrés i l'esforç dels catalans per obtenir-la— coincideix amb el desplegament poètic verdaguierà que acabem de veure: «*El agua se atrae con los arbolados, y éstos se fomentan con el agua, es cierto; pero donde faltan el uno y el otro, ¿qué remedio queda sino el trabajo y la constancia de los años que todo lo superan? (...) es indispensable en muchos lugares comenzar en cierto modo la conquista de la naturaleza misma*».³⁹

Una darrera referència en clau personal

Quan l'anomenat «cas Verdaguier» —l'enfrontament públic amb el seu mecenès el marquès de Comillas i el seu bisbe Josep Morgades— arriba el 1895 al seu zenit, com és ben conegut, el poeta és suspès *a divinis* i se li retiren, per part del tribunal eclesiàstic de Vic, la majoria de llicències sacerdotals. La reacció de Verdaguier es va concretar, literàriament i públicament, sobretot en la prosa contundent d'*En defensa pròpia* i en els versos adolorits de *Flors del Calvari*. Atesa la fama de Verdaguier, l'escàndol fou de grans proporcions i traspassà les fronteres. Especial sorpresa van provocar els fets entre els catalanistes rossellonesos, entre els quals, després de la publicació de *Canigó*, el poeta de Folgueroles era un veritable mite. El líder dels escriptors nord-catalans era Justí Pepratx,⁴⁰ que mantenia una relació molt estreta amb Verdaguier, però també amb altres figures destacades de la Renaixença, com Collell, Guimerà o Oller. Pepratx, que no entenia ben bé què estava passant, rebia informacions contradictòries segons vinguessin de Verdaguier o del sector contrari, o simplement, d'aquells literats i eclesiàstics —que foren majoria— que van abandonar el poeta creient que estava boig o que la seva rebel·lia era injustificable.

Pepratx, pel que sembla, devia voler contribuir a pacificar els ànims i ajudar a resoldre el conflicte. La seva intervenció, tanmateix, no va servir de res i, finalment, es va mantenir al costat de Verdaguier, a qui va ajudar moralment i econòmicament (a voltes, amb donacions recaptades entre amics i admiradors rossellonencs). En una carta a Pepratx, del 30 d'abril de 1897, de les més colpidores que va escriure,⁴¹ Verdaguier dóna sortida a tota la seva indignació i s'identifica amb Jesuscrist i amb un seguit de personatges eclesiàstics, a la vegada que exigeix al rossellonès que prengui partit per ell o pels seus enemics. Ara, pel que ens interessa, val la pena de recollir la referència balmesiana, que va acompanyada d'altres a Antoni M. Claret i Benet Vilamitjana, religiosos que ja ens hem trobat en altres passatges verdaguierians citats més amunt:

Jo, en mon temps, he vist perseguits, a Vic, sos tres homes més grans. Al *sapientíssim Balmes*, no el saludaven més que quatre sacerdots (i los dos se-

39. *Idem*, p. 52.

40. No hi ha cap estudi de conjunt sobre aquest personatge; provisòriament, hom pot consultar: DESSÈGE, Michel. «Le père de la Renaissance roussillonnaise. Justin Pepratx (1828-1901)». *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 81 (1968), p. 91-96, i PINYOL, Ramon; VILA, Pep. «Justí Pepratx, transcriptor de Verdaguier i recopilador de literatura catalana». *Anuari Verdaguier*, 12 (2004), p. 89-99.

41. Perquè es pugui contextualitzar adequadament la referència a Balmes, l'he transcrita íntegrament en l'annex 3 del present treball.

rien los que segueixen), i segons son metge, morí emmetzinat.⁴² L'arquebisbe Vilamitjana en cert temps se trobà completament sol o desemparat de tothom, enmig del «*tolle tolle*» dels seus enemics. Lo venerable Claret (que podríem encara veure en los altars) fou perseguit més de dotze anys seguits.

Annex 1

A Vic en l'aniversari de la mort de Balmes⁴³

Voltada de turons, oberta i franca
me semblas, gran ciutat,
un niu de flors penjat en una branca
del Pirineu nevat.

Dintre tos murs ses àligues covaren,
i quina n'hi ha nascut!,
Quan per ton cel ses ales s'eixamplaren
semblava un gran escut.

Un gran escut pels tronons i pel temple,
pel món un llibre obert,
pels segles a venir un gran exemple,
llavor que mai se perd.

Del roure de mil anys prengué la saba,
son vol de l'aquiló,
quan al fort de la lluita se llançava
rugí com un lleó.

Seguí la terra amb sa volada llesta
com un pagès son camp,
i entre els núvols que apila la tempesta
vegé els camins del llamp.

Vegé els errors, fills de la nit, alçar-se
de ratpenats com vol,

42. Aquesta idea de l'emmetzinament, que sembla que no té cap base certa, el P. Ignasi Casanovas la resumeix en aquests termes: «*A raíz de su muerte nació la leyenda, que corrió mucho por España y aun por el extranjero, de que Balmes había muerto envenenado. Se decía que había venenos lentos y que en alguno de sus viajes por el extranjero los protestantes se habrían vengado de su impugnador. Esa es la voz de la imaginación popular, que gusta de aureolar a sus héroes con lo extraordinario y el prestigio de lo misterioso*» (BALMES, Jaime. *Obras completas*. Vol. I: *Biografía y epistolario*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1948, p. 550). Medina, en el treball citat en la n. 5, recull uns versos, sembla que anònims, de 1910, que es referien justament a aquest fet que encara corria popularment: «*Fan els cent anys que vaig néixer, / seixanta-dos que em van matar, / sols per dar-vos una queixa / ara vos torno a visitar*» (p. 40).

43. Reprodueixo el text de la meua edició crítica de *Pàtria*, citada en la n. 29, p. 194-195.

i unir-se ales amb ales i eixamplar-se
fins a tapar lo sol.

Sa ploma d'aquells núvols formidables
desemboirava el cel,
a cabussos, com ne tragué els diables
l'espasa de Miquel.

Les idees sortien de sa pensa
com brolladors de llum,
i es desplegà una resplendor immensa
on era abans tot fum.

Aprés escorcollava el negre abisme;
seguia el resplendor
que deixa en les edats lo cristianisme
com una estela d'or.

Mirava els serafins de cara a cara,
lo sol de fit a fit;
los diamants comptava de la tiara
de l'estelada nit.

Sentí en los cels angèlica harmonia
i allí aixecava el vol;
mes, ai!, mes ai!, oh dolça pàtria mia,
tu veies pondre el sol!

Mar Atlàntic, 1875

Annex 2

La mort de Balmes⁴⁴
9 juliol 1848

Qui vol veure viu a Balmes
corra, corra⁴⁵ cap a Vic,
lo veurà en ses darreries
agonitzant en son llit.
Oh soldats de la fe santa,
s'atterra vostre cabdill,
aquell que branda el nou glavi
dessota l'arnès antic;

44. El text, l'última versió de la qual fou la publicada per Verdaguer a *Pàtria* (1888), és reproduït de la meua edició, citada en la nota 29, p. 385-389.

45. Forma antiga del subjuntiu present «corri».

aquell que pel nou Goliat⁴⁶
té la força de David!
S'apaga el far que semblava
lo far de l'esdevenir!
A Espanya donà una estrella
lo cel donant-li aqueix fill,
i aqueixa estrella s'acluca
quan arribava al zenit!

En sa cara de cadavre⁴⁷
només los ulls semblen vius,
aquells ulls que tot ho veien
i la mort va enterbolint!
Son cos era branca dèbil
per son gegant esperit,
i adés al pendre volada
l'ha deixat romput aixís.
Fins li estreteja la cambra
d'on l'ample balcó fa obrir
i al vell Montseny que s'hi aboca
li parla com un amic:
—Noble front de Catalunya,
marxapeu de l'infinit,
bé me n'has dites de coses
que jo al món no podré dir!
Jamai ni en somnis te munto
sens baixar-ne esbalaït
i amb lo front fet una flama
com Moisès del Sinaí.
Oh!, del ramat d'eixos pobles,
de Barcelona, Madrid,
de les serres catalanes,
de Puigmal a Montjuïc,
del Montserrat, nial d'hèroes,
despedeix-te'n tu per mi!
Ah! , si volant a la glòria
pogués posar-me en ton cim
per dir-li adéu a ma terra,
la terra que tant amí!
Oh Catalunya! Oh Espanya!,
per què us he amades aixís?
La cadena amb què volia
en un cor los cors junyir,
d'amor la dolça cadena

46. Forma antiga de Goliat.

47. *Cadavre*, forma inventada, usada en el segle XIX per evitar el correcte «cadàver», considerat suposadament un castellanisme.

me l'han trencada pel mig!
I veig la guerra que torna
muntada en un trebolí,⁴⁸
i veig armats en batalla
los pares contra dels fills,
i els camps patris sadollar-se
de sang d'Abels i Caïns!

* * *

Oh!, aturau-vos, aturau-vos,
prou de matar i morir;
jo us porto el ram d'olivera
que agermana els enemics.

* * *

Mes, ai!, sols odis responen
a l'amor de Jesucrist
i de Llull i de Teresa
miro entrar en lo jardí
la impietat matadora
com la serp al paradís!
I veig rodar a l'abisme
lo regne que més estim,
entre el fum de la revolta
i el capgirell dels partits.
Oh Espanya, ma dolça Espanya,
pogués tornar-te a camí!
Si pogués escriure un dia,
escriure un dia i morir!—
Tot dient eixes paraules
se mig asseu en son llit,
en desvari pren la ploma
com son glavi el paladí:
—Espasa, la meva espasa,
encara m'has de servir!—
Segona ratlla o tercera,
la ploma li cau dels dits:
quan se veu sense la ploma
s'abraça amb lo crucifix:
—Oh! Déu de l'ànima mia,
sols Vós no podeu fallir,
faró de mes esperances,
aurora de mos desigs;
immens, etern, immutable,

48. *Trebolí*, variant de «terbolí».

sol principi i sola fi,
font on tota font s'abeura,
mar on tot riu va a morir,
puix de mon no-res jo surto
per entrar en vostre infinit,
salvau Vós la pàtria mia,

* * *

mes, ai!, salvau-me ara a mi,
qui en vostres braços estesos
encomano l'esperit.—

Lo sol tramonta la serra;
plorau, campanes de Vic:
per Espanya i per Europa
que negra baixa la nit!

Juny 1888

Annex 3

A Justí Pepratx⁴⁹

Barcelona, 30 d'abril de 1897

Estimat amic,

Vostè s'estranya de que cap dels amics que teníem a Mallorca, a Banyuls i a Montserrat alce la veu a favor meu! Que poc coneix vostè la misèria humana, i com mida per son cor lo cor dels altres! Quan vivia en la casa més rica d'Espanya, l'haurien aixecada prou, mes ara, per defensar un pobre, qui vol que ho faça?

Jesucrist era Jesucrist, i digui'm, qui aixecà la veu per defensar-lo en lo pretori, en l'assotament, en la coronació d'espines i en lo Calvari? Aon eren los malalts curats i els morts ressuscitats? Aon eren los amics del Tabor? Aon eren los deixebles? Aon los apòstols? Quina defensa n'havia fet la nit abans lo mateix sant Pere? Si un Déu és tractat aixís per lo món, no han de ser menos sos ministres. Los peus vils i miserables no han de ser més que el cap.

Sant Pau ho diu ben clar: «*Omnes qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem atientur*». Jo, en mon temps, he vist perseguits, a Vic, sos tres homes més grans. Al sapientíssim Balmes, no el saludaven més que quatre sacerdots (i los dos serien los que segueixen), i segons son metge, morí emmetzinat. L'arquebisbe Vilamitjana en cert temps se trobà completament sol o desemparat de tot-hom, enmig del «*tolle tolle*» dels seus enemics. Lo venerable Claret (que podríem encara veure en los altars) fou perseguit més de dotze anys seguits. Una vegada se defensà del punyal dels assassins amb la clau de la porta. Tenia, com un màrtir,

49. Transcripció de la carta de la versió modernizada de TO, I, p. 1135-1137.

una horrible gavineta en la cara, i perquè vostè ho sàpiga, li diré que dues o tres vegades hagué de cercar refugi en aquesta mateixa família que em té a mi. Morí en un llit que de *caritat* li donaren los monjos de Fontfroide, per aon passava, i un d'ells escrigué sobre la fossa aqueixos mots de la tomba d'altre perseguit, sant Gregori el Gran: «*Dilexi justitiam, odivi iniquitatem; propterea morior in exilio*».

Lo sant bisbe Urquinaona fou tractat de liberal i fins de francmaçó per gent bona i religiosa, o ue es tenen per tal, fins a morir de disgustos i sofriments, com me volen fer morir a mi!

Diu vostè que no tots los amics que em giren lo cap s'hauran comprat amb diners. No, mes no oblide que «*pecuniae obediunt omnia*», i que en aquesta terra qui té diners ho té tot i qui no té diners no té res. Ells tenen tots los medis humans per fer-me mal i aterrar-me, i tenen tanta habilitat com falta de caritat i de vergonya.

No estranyo que coneguts que jo no tracto ni veig se giren contra mi, veient i tractant a mos contraris. Lo que és d'estranyar és que vostè dubte, que des del principi ha pogut veure la veritat. Se recorda de quan vingué, potser de casa de Narcís, a la meva de Portaferri, tot tremolós i temorenc de trobar-me tal com li haurien dit? Me vegé com temia veure'm? Trobà la casa com li pintaven? I, no obstant, lo tornaren a catequitzar i... no vingué a despedir-se de mi. Vostè ha vista a la marquesa, n'ha vistos d'altres, ha sentit coses horribles, li n'han provada cap? Vostè me coneix de molts anys, vostè coneix mes obres, filles i bocins de la meva ànima, i encara escolta la calúmnia i es deixa posar lo cap en roda per la iniquitat més lletja, perquè va vestida de virtut.

Acabem. De totes les que li han dites, quines proves li han donades? Jo li dono proves de tot lo que li dic si les vol, i en ma *Defensa* n'hi han de decisives. Si tinc alguna causa, per què no es publica? Per què no se'm diu a la cara lo que diuen a vostè? Perquè vostè no pot respondre, que és lo que es busca, i jo respondria, que és lo que es vol evitar. Per què no em fan a mi i no a vostè les acusacions, fent-les córrer vergonyosament entre anònims i cartes tenebroses, com a serps que busquen l'ombra per picar i per matar? Me pregunta vostè si hi ha altra cosa per aqueix cantó. Sí, hi ha altra cosa. Hi ha la hipocresia més refinada i més atrevida. Hi ha una iniquitat digna d'èpoques de barbàrie. Hi ha l'osadia dels uns i la indiferència criminal dels altres. Hi ha uns acusadors i aturmentadors i una víctima que maten i assassinen lentament, i prou. Decidesca's vostè per qui vulga.

Seu afectíssim,

Jacinto Verdaguier, pre.

Grans mercès per l'oferta i per la llista granada de subscripció a les *Fleurs*.⁵⁰

50. Aquell mateix 1897 Pepratx havia traduït i publicat en francès, en prosa, les *Flors del Calvari* de Verdaguier (*Fleurs du Calvaire: livre de consolations*. Perpinyà: Charles Latrobe).